

„NISI UBOJICA, ALI GOTOVO GA MOŽEŠ RAZUMJETI”: PREPOZNAVANJE KOD HRVATSKIH NEPROFESIONALNIH ČITATELJA U ROMANU *ZLOČIN I KAZNA*

LUKA OSTOJIC

*Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Odsjek za
komparativnu književnost*
Ivana Lučića 3, HR – 10000 Zagreb
lostojic@m.ffzg.hr

UDK: 821.161.1.09 Dostojevski, F. M.*
82.091
DOI: 10.15291/csi.4315
Prethodno priopćenje
Primljen: 28. 4. 2023.
Prihvaćen za tisak: 24. 7. 2023.

Kvalitativno istraživanje o pamćenju književnosti na uzorku od 650 ispitanika pokazalo je da neprofesionalni čitatelji u Hrvatskoj najčešće svrstavaju roman *Zločin i kazna* Dostojevskoga među najdojmljivija književna djela koja su pročitali. Cilj je rada na temelju njihovih iskaza kontekstualizirati i protumačiti tu činjenicu, s fokusom na fenomen prepoznavanja. Pojam „prepoznavanje” preuzet je iz teorije Rite Felski koja ukazuje na to da se čitatelj prepoznaje i kroz sebi poznato i kroz ono što smatra stranim, ali razumljivim, pri čemu dolazi do promjene perspektive i etičke refleksije. U tom se vidu *Zločin i kazna* pokazuje pogodnim djelom za prepoznavanje jer je protagonist građen po principima „antinomije” (Rowe) i „polifonije” (Bahtin) zbog čega oslikava emocionalnu ambivalentnost i etičke nedoumice kakve širok krug čitatelja može prepoznati. Zaključno, dugotrajna prisutnost naslova u obveznoj lektiri i prepoznatljivi obrasci kriminalističkoga žanra čine *Zločin i kaznu* široko i rado čitanim djelom, no prepoznavanje i etička refleksija čine čitanje ovog romana upečatljivim i formativnim.

KLJUČNE RIJEČI:

*antinomija, kriminalistički žanr,
neprofesionalni čitatelji, prepoznavanje, polifonija*

1. Uvod

Ustvrditi da je roman *Zločin i kazna* Fjodora Mihajloviča Dostojevskoga jedno od najcjenjenijih djela svjetske književnosti bilo bi toliko samorazumljivo i isprazno da bi glasnik takve tvrdnje s pravom riskirao podsmijeh svakog akademskog čitatelja. Samo bilježenje svih kritičarskih, esejističkih i znanstvenih radova o tom djelu bio bi pothvat tolstojevskih razmjera (kad smo kod općih mjesta). No reći da je *Zločin i kazna* književno djelo koje je ostavilo najsnažniji dojam na hrvatsku čitateljsku populaciju, premda zvuči jednako očito, zapravo je relativno nova i nepotvrđena teza, naprosto jer dosad nije bilo dovoljno obuhvatnih istraživanja neprofesionalnih čitatelja u Hrvatskoj. To govori o premoćnoj privilegiranosti profesionalnih nauštrb neprofesionalnih čitatelja u domaćoj (i široj) znanosti o književnosti, uz rijetke istraživačke iznimke (v. Škopljanac 2014). Takva isključivost, dakako, može biti opravdana unutar znanstvenoga polja, pogotovo u slučaju navedenoga romana koji profesionalnom čitatelju otvara dovoljno potencijala za čistu analizu i interpretaciju teksta. No, budući da se radi o ustaljenom lektirnom naslovu i opće poznatom klasiku, dakle djelu koje ima određen utjecaj na društvo, vrijedilo bi obratiti pozornost i na konkretan život samoga djela u širem krugu čitatelja.

Kvalitativno istraživanje o pamćenju književnosti¹ pokazalo je da neprofesionalni čitatelji² najčešće svrstavaju *Zločin i kaznu* među najdojmljivija književna djela koja su pročitali. Navedeni podatak može se dijelom objasniti činjenicom da je većina ispitanika putem obvezne lektire došla u kontakt s djelom i da se navođenje prestižnoga romana čini prihvatljivim odgovorom u takvu tipu istraživanja, no to vrijedi za niz drugih djela koja su bitno slabije rangirana, što znači da *Zločin i kazna* ipak posebno rezonira s aktualnom hrvatskom čitateljskom populacijom. Cilj je ovoga teksta kontekstualizirati i protumačiti tu činjenicu, s fokusom na fenomenu(?) čitateljskoga prepoznavanja. Iskazi o tom romanu dovoljno su raznoli-

¹ Istraživanje se odvija u sklopu projekta „Pamćenje (o) književnosti u svakodnevici“ pod vodstvom dr. sc. Lovre Škopljanca, na Odsjeku za komparativnu književnost Filozofskoga fakulteta u Zagrebu, uz potporu Hrvatske zaklade za znanost. Opći je cilj projekta obuhvatno utvrđivanje i interpretiranje činjenica o pamćenju književnosti u svakodnevici, poglavito usmjereno na neprofesionalne čitatelje u Hrvatskoj. Metodološko polazište istraživanja čine polustrukturirani intervjui s većim brojem sudionika (oko tisuću ispitanika iz različitih dijelova RH, starijih od 18 godina), a ovaj se tekst temelji na rezultatima dobivenima na uzorku od 650 ispitanika.

² U okviru istraživanja, neprofesionalni čitatelji definirani su kao „sve punoljetne osobe koje su pročitale najmanje tri književna djela, a u trenutku snimanja intervjua nisu se bavile poslom koji bi zahtijevao često i temeljito čitanje književnih tekstova.“ (Škopljanac 2014: 111)

ki i kompleksni da bi se analiza mogla širiti u nekoliko drugih smjerova, no ovdje će fokus biti primarno na prepoznavanju koje se pokazalo ključnim elementom pri interpretaciji i stvaranju dojma. Pokazat će se da prepoznavanje, koje je uvijek subjektivno i afektivno, pritom vodi razumijevanju romana kakvo je u skladu s profesionalnim, kritičkim analizama *Zločina i kazne*, dok je kod iskaza lišenih prepoznavanja prisutno slabije razumijevanje razvoja radnje i motivacije likova. Ukupno gledano, pokazat će se da *Zločin i kazna* doista ne nameće jednostavne odgovore, nego efektno otvara razna pitanja čime vrši snažan i raznolik utjecaj na čitateljsku populaciju. I taj se zaključak čini općim mjestom u kontekstu akademskoga čitateljstva, no s obzirom na dosad nepoznatu širinu dojmova koji često nadilaze zacrtane školske ili kritičarske smjernice čitanja, vrijedi ga ipak dodatno naglasiti.

2. VISOKO, A ŽANROVSKO

Spomenuto istraživanje čitateljskoga pamćenja odvija se u cijeloj Hrvatskoj, a ispitani su građani u raznim hrvatskim gradovima i naseljima (Zagreb, Split, Osijek, Rijeka, Zadar, Šibenik, Pula, Vinkovci, Gospić, Velika Gorica, Varaždin, Čakovec, Otočac, Čepin, Prelog...). Jedini su uvjeti za sudjelovanje u istraživanju da je ispitanik/ca stariji/a od 18 godina, da se ne bavi književnošću profesionalno i da pristaje sudjelovati u istraživanju. Uzorkovanje je provedeno prigodnim odabirom: istraživači su boravili u prostorima gdje se ponajviše okupljaju potencijalni kandidati (knjižnice, knjižare, književni kafići...) i intervjuirali su korisnike prostora. Uz to se koristila *snowball* metoda tako što su prethodno intervjuirani kandidati povezali istraživače s voljnim poznanicima.

Istraživanje se temelji na polustrukturiranom intervjuu: na samom početku ispitanci odabiru tri do pet djela koja najbolje pamte, koja su na njih ostavila naj-snažniji dojam i koja smatraju osobno bitnima, a potom se razgovor koncentrira na sjećanja i dojmove o tim djelima.

Ovaj rad temelji se na uzorku od 650 intervjuera koji su prikupljeni između ožujka 2021. i ožujka 2023. Taj se uzorak ne može smatrati reprezentativnim na razini populacije jer nije prikupljen slučajno: na intervju o književnosti uglavnom pristaju ljudi koji imaju barem minimalan interes i samopouzdanje govoriti o temi, dakle koji su doista neprofesionalni čitatelji. Zbog toga uvidi ovoga istraživanja ne vrijede za cjelokupnu populaciju Hrvatske. No ishodi istraživanja pružaju opsegom i sadržajem bogat izvor podataka o neprofesionalnoj čitateljskoj populaciji

Hrvatske, jedinstven jer se radi o dosad najvećem broju kvalitativno prikupljenih iskaza o književnim tekstovima u Hrvatskoj. Na koncu istraživanja, kad bude prikupljen uzorak od 1000 ispitanika, moći će se govoriti o reprezentativnosti uzorka za cjelokupnu neprofesionalnu čitateljsku populaciju Hrvatske, no već i uzorak od 650 ispitanika daje nam jasne i indikativne podatke s obzirom na to da po demografskim podacima uvelike odgovara utvrđenim podacima o čitateljskoj populaciji Hrvatske. Prosječna dob ispitanika u istraživanju je 41,78 godina, uzorak čine žene u 71,38 % slučajeva³, u Zagrebu živi 42,15 % ispitanika, a 69,23 % ih je visoko obrazovano. Prema posljednjem istraživanju populacije (u provedbi agencije Kva-ka), žene su bitno sklonije čitanju nego muškarci (47 % žena nasuprot 32,4 % muškaraca pročitao je barem jednu knjigu prošle godine), visokoobrazovani su više nego duplo skloniji pročitati knjigu nego niže obrazovani (74 % nasuprot 30,96 %), a najveći je broj čitatelja u odnosu na broj stanovnika u Istarskoj županiji. Podaci o dobi nisu objavljeni. (Kvaka 2023: 6–8) Stoga je reprezentativnost uzorka visoka i možemo pristupiti iskazima o romanu *Zločin i kazna* sa sviješću da ćemo putem njih relativno precizno ustvrditi kako današnji neprofesionalni čitatelji Hrvatske doživljavaju taj lektirni klasik svjetske književnosti.

Ako razmotrimo djela o kojima ispitanici biraju govoriti, roman *Zločin i kazna* nalazi se na samom vrhu: 58 ispitanika odabralo je razgovarati o djelu (8,92 %) dok je još 20 ispitanika usputno govorilo o romanu (3,07 %) što znači da se djelo pojavilo u razgovoru kod 11,99 % ispitanika. Broj se može činiti relativno malenim, što svjedoči o velikom broju naslova o kojima su ispitanici govorili (precizno: 1535 naslova), no *Zločin i kazna* najspominjanije je djelo; na drugome je mjestu također lektirni klasik realizma, Tolstojeva *Ana Karenjina* (9,38 %), slijede serijal J. K. Rowling o Harryju Potteru (6,15 %) i Márquezov roman *Sto godina samoće* (5,38 %).

Roman *Zločin i kazna* u hrvatskome se prijevodu prvi put pojavljuje već 1884. godine (Flaker 1970: 274), a opus Dostojevskoga vrši značajan utjecaj na kasniju hrvatsku modernu književnost (Flaker 1970: 275) što pokazuje da je ruski autor relativno brzo prepoznat kao važna književna referenca. No šira svijest o značaju *Zločina i kazne* svakako je izgrađena kroz sustav obvezne lektire kojoj roman Dostojevskoga pripada od samih početaka, dakle otkad su ostvareni formalni i infrastrukturni uvjeti da se na razini države provede obvezna lektira mimo čitanke.

³ Zbog bitno veće zastupljenosti žena u uzorku bilo bi preciznije uopćeno govoriti o ispitanicama nego o ispitanicima, no to bi zbog jezičnih normi moglo izazvati čitateljsku konfuziju. Stoga generalno govorimo o ispitanicima, što se odnosi na oba roda, a u pojedinačnim slučajevima referiramo se na rod ispitanika.

Hameršak u tom okviru navodi da se „u nastavnim planovima i programima u obliku normativnog, izbornog ili izorno-normativnog popisa točno određenih naslova kontinuirano izriče tek od druge polovice 20. stoljeća, preciznije od 1972. godine.” (Hameršak 2006: 99) Iako su se i nastava književnosti i popisi lektirnih djela tijekom idućih desetljeća mijenjali na razne načine (Ostojić 2022: 101–125), status tog romana kao obavezne lektire ostao je isti. Većina ispitanika koji su odabrali govoriti o *Zločinu i kazni* vežu roman uz nastavu hrvatskoga jezika i književnosti: 48 ispitanika (82,76 %) pročitao je djelo za lektiru, troje (5,17 %) ih je pročitao nakon školovanja da bi nadoknadilo propuštenu lektiru, a tek sedmero (12,06 %) ih je pročitao neovisno o školi. Najveći broj ispitanika pročitao je djelo jednom (42), knjigu je dvaput pročitao sedam ispitanika, a devet ispitanika čitalo ga je više od dvaput. Prosječna je dob kod prvog čitanja 17,74 godine.

S obzirom na značajno nižu zastupljenost ostalih romana istoga autora, kao i klasičnih autora koji nisu u obveznoj lektiri⁴, može se reći da je školski sustav ključan za veliku čitanost romana, a time i za njegovu utjecajnost. U tom smislu roman može poslužiti kao demonstracija kako je ideja apstraktnoga kanona vezana uz povijesne uvjete obveznoga čitanja: „Tek kad se [djela] predstavljaju kao kanonska, kao kulturni kapital školstva, pojedinačna književna djela mogu se iskoristiti da služe društvenoj funkciji školstva u reguliranju pristupa ovim oblicima kapitala.” (Guillory 1993: 269) Guillory zaoštrava zaključak do mjere da ustvrdi da je „kanonsko obilježje djelā stoga drugo ime za njihov institucionalni način recepcije i reprodukcije (...)” (Guillory 1993: 269). Evidentno je da roman Dostojevskoga svoj status duguje školskomu sustavu, a vjerojatno je da je dio ispitanika pričao o tom romanu da bi se kulturno legitimirao pred istraživačem. No brojna druga djela imaju sličan ili povlašteniji položaj unutar školskoga sustava, a ne uživaju ni približno jednaku naklonost čitateljske populacije. Uz to, dojam populacije o djelu toliko je raznolik i neusklađen sa školskim interpretacijama da ga je teško podvesti pod utjecaj institucije. Status visoke književnosti stoga je preduvjet, ali ne i jedino objašnjenje zašto je roman ostvario takav utjecaj na čitateljstvo.

Nasuprot tomu, dojmovi ispitanika podsjećaju na činjenicu da je roman *Zločin i kazna* inicijalno bio bliži nečemu što bismo danas smatrali popularnom književnošću. Sedmero ispitanika (12,06 %) istaknulo je užitek u čitanju toga djela, dodatnih sedmero (12,06 %) navelo je da su tijekom čitanja osjećali napetost zbog krimina-

⁴ O *Idiotu* je govorilo 17, a o *Braći Karamazovima* 16 ispitanika. Ruski realistički romani *Mrtve duše* Nikolaja Gogolja i *Očevi i djeca* Ivana Turgenjeva, koji se nisu kontinuirano nalazili na popisu obavezne lektire, spominju se u četiri, odnosno tri intervjua.

listićkoga zapleta, a 33 ispitanika (56,9 %) navelo je intenzivne emocije tijekom čitanja, dok tek četvero (6,9 %) spominje povremenu dosadu. Stoga možemo zaključiti da je većina ispitanika imala dinamičan i emotivno buran doživljaj romana, što se rijetko veže uz školski poželjno kritičko čitanje kanonske književnosti.⁵ To nam govori o neprofesionalnom čitanju, ali i o samom romanu koji je Dostojevski pisao za široku publiku, oslanjajući se na pripovjedne konvencije koje čine čitanje lakim i uzbudljivim, te o tadašnjim izdavačkim imperativima zbog čega se autor također formalno oslanjao na ustaljene žanrovske obrasce. Ta se obilježja romana prepoznaju i navode u stručnim kritikama, uglavnom pejorativno: Wasiolek po hvalno ističe prevrednovanje autorova opusa koje je opovrgnulo „dugo ustaljeno mišljenje” da je Dostojevski bio „prorok, filozof i psiholog, ali ne i vješt pisac; da je pod pritiskom dugova, loših ekonomskih navika i beskrupuloznih izdavača – sve istinskih uvjeta – tek krpao svoje romane najbolje što je mogao – što je potpuna neistina.” (Wasiolek 1959: 131) Njegova analiza upućuje na akademske predodžbe o autorovoj brzopletosti, ali pritom želi pokazati da je *Zločin i kazna* zapravo stilski pažljivo strukturiran roman, pri čemu je opreka između *skrpanosti* i promišljene kompleksnosti analogna razlici niske i visoke književnosti. Slično razmišlja i Bahtin koji u svojoj kompleksnoj analizi žanrovskih osobitosti autorova opusa povezuje Dostojevskog i s tradicijom pustolovnog romana, uz neskriven animozitet spram tog žanra: „Tradicionalni uzorci europskog pustolovnog romana više su puta poslužili Dostojevskom kao skice za pletenje njegovih intriga. Uzimao je čak i šablone te književne vrste. U jeku žurnog rada nije odolijevao iskušenju koristiti raširene vrste pustolovnih fabula koje su izlizali ulični romanopisci i feljtonski pripovjedači...” (Bahtin 2020: 100)

Kornelija Ičin pak ističe da stil Dostojevskoga „odgovara autorovom hektičnom pisanju, kao i hektičnim mislima koje drže protagonista na životu” (Okrugli stol 2021: 271), a pritom pohvalno napominje da je „njegov stil takav da čitatelj ne može ispustiti knjigu” (Okrugli stol 2021: 270). Hektičnost, zaraznost i napetost upućuju na autorov stil, ali i na veze *Zločina i kazne* s popularnim žanrovima kriminalističkoga i avanturističkoga romana, kao i na tržišnu⁶ poziciju romana u svom

⁵ O kritičkom čitanju kao „svetom gralu’ studija književnosti” v. Felski 2016: 11–19, a o povijesnom usponu ideje kritičkog čitanja v. Warner 2004: 20–33.

⁶ Ovaj termin koristi se u najširem značenju, u smislu da su na produkciju i recepciju romana utjecali neposredni uvjeti distribucije romana putem prodaje, odnosno motivacija izdavača i autora za zaradom. Dakako, pritom treba napomenuti da tadašnja prodaja književnih tekstova nije bila ni približno identična masovnoj distribuciji na Zapadu koja je doživjela ekspanziju u drugoj polovici 20. stoljeća i uvelike odredila kako danas poimamo tržišnu razmjenu, no detaljnija usporedba različitih tržišnih situacija odvela bi nas drugoj temi kojom se ovdje ne bavimo.

vremenu. U pristupima djelu ipak postoji očiti zazor od poveznice s popularnim žanrovima. Maguire navodi da „većina povjesničara kriminalističke fikcije spominje *Zločin i kaznu* makar u prolazu i uz ispriku što blate genijalnost Dostojevskog ovom poveznicom” (Maguire 2012: 149). No, povijesno gledano, „*Zločin i kazna* može se svakako smatrati dijelom generacije eksperimentalnih, iznimno utjecajnih romana o ubojstvu” (Maguire 2012: 150).

Nemoguće je donijeti jednostavnu prosudbu o cijelom žanru i pripadajućoj žanrovskoj tradiciji, no s obzirom na očiti animozitet pri stavljanju opusa Dostojevskoga u kontekst popularnih žanrova, nije izlišno napomenuti da čitanje romana u žanrovskom ključu ne isključuje ostale interpretacije, kao i da žanrovska pripadnost ne umanjuje umjetničku vrijednost djela, kako god je mjerili. Pritom laka čitljivost teksta, često vezana upravo za ustaljene žanrovske konvencije, tekstu daje posebnu kvalitetu u kontekstu lektire. Beebe tako navodi da je *Zločin i kazna* „vjerojatno najpogodniji roman Dostojevskog za poučavanje” zato što može privući učenike svojom uzbudljivom kriminalističkom fabulom i tako ih dovesti drugim pitanjima koje tekst otvara (Beebe 1955: 151). U okviru ovoga istraživanja vrijedno je ustvrditi da neprofesionalni čitatelji i 150 godina nakon prvoga izdanja mogu prepoznati formu i uživati u formi kakvu su vjerojatno naučili razumjeti kroz vlastitu popularnu kulturu. To nas podsjeća na to koliko je Dostojevski bio vješt u pisanju žanrovske književnosti, koliko je razlikovanje visoke i niske kulture uvjetovano društvenim kontekstom, ali i na to da se pripovjedni elementi žanra kojim se Dostojevski koristi, unatoč svim društvenim, kulturnim i tehnološkim promjenama, nisu suštinski izmijenili.

Također vrijedi napomenuti da se 58 ispitanika po demografskim podacima ne razlikuje bitno od ukupnoga uzorka: većinu čine čitateljice (41 : 17), visokog obrazovanja (37 : 21), relativno većinom žive u Zagrebu (27 : 31). Jedinu bitnu razliku čini prosječna dob ljubitelja *Zločina i kazne* koja je 34,77 godina, sedam godina manje od prosječne dobi na razini uzorka. Značajan broj ispitanika mlađi je od 35 godina (njih 39, ili 67,24 %), što znači da je roman ostvario veći utjecaj na čitatelje u hrvatskom nego u jugoslavenskom obrazovnom sustavu. Ako usporedimo dva sustava (Ostojić 2022: 109–121), možemo uočiti da se u jugoslavenskom obrazovanju 1980-ih roman čitao u drugom razredu srednje škole, s obzirom na to da su treći i četvrti razred bili posvećeni 20. stoljeću i književnosti Narodnooslobodilačke borbe. U hrvatskom je sustavu fokus lektire značajno premješten na ranija razdoblja nacionalne književne tradicije, ukupan broj naslova stoga je smanjen i tempo se prolaska kroz povijest izmijenio, a tako je književni realizam prebačen na popis za treći razred srednje škole (Ostojić 2022: 118). Mada je teško precizno

utvrditi je li ta relativno malena izmjena utjecala na ukupan dojam Dostojevskog, postoji mogućnost da su skoro punoljetni učenici bili zreliji i spremniji na čitanje romana nego godinu ili dvije mlađi kolege iz jugoslavenskoga perioda. To može poslužiti kao upozorenje kako naizgled sitne intervencije mogu imati dalekosežne koristi za generacije učenika. Također nas može uputiti na trag da se utjecajnost romana može pronaći i u direktnoj poveznici između čitateljske dobi, dok su ispitanci bili u periodu sazrijevanja i pronalaženja vlastita identiteta, te romana koji o tom procesu govori na neuobičajeno efektan način. To nas vodi fenomenu prepoznavanja kao bitna čimbenika neprofesionalnoga čitateljskog iskustva.

3. PARADOKSALNO PREPOZNAVANJE U PROTURJEČNOM LIKU

Pojam čitateljskoga prepoznavanja ne koristimo onako kako se pojavljuje u polju psihoanalize koja doduše prati dijaloški odnos teksta i čitatelja (Matijašević 2011: 12) i „ukazuje na tvorbene procese sebstva kao cjelovitosti psihičke ličnosti” (Matijašević 2011: 10), no pritom vodi tumačenju složenih psihičkih procesa čemu se u ovom tekstu ne ćemo posvetiti. Stoga se referiramo na prepoznavanje u širem smislu kako ga Rita Felski određuje prilikom manifestnoga pokušaja da učini i neakademsko čitateljsko iskustvo legitimnim predmetom analize i načinom recepcije (Felski 2016: 17–18). Felski tako izdvaja četiri kategorije čitateljskoga iskustva i navodi „da čitanje uključuje logiku *prepoznavanja*, da estetsko iskustvo ima analogije s *očaranošću* u navodno razočaranom dobu, da književnost stvara osobite konfiguracije društvenog *znanja*; da možemo cijeniti iskustvo *šokiranosti* onim što čitamo. Te četiri kategorije tvore epitome onoga što nazivam načinima odnosa prema tekstu: to nisu ni prirodene osobine književnosti ni neovisna psihološka stanja, nego načini iskazivanja višeslojnih međudnosa između tekstova i čitatelja koji se ne daju svesti na svoje zasebne dijelove” (Felski 2016: 26).

Felski definira prepoznavanje vrlo labavo, kao „krajnje jednostavno, a ipak i jedinstveno zagonetno” iskustvo, kao čitateljski osjećaj „da mi se obraća, da me se poziva, da me se izvodi na red: ne mogu ne opaziti tragove sebe na stranicama koje čitam. Neporecivo je došlo do neke promjene; moja se perspektiva promijenila; vidim nešto što prije nisam vidjela” (Felski 2016: 39). Ovdje je bitno istaknuti da Felski povezuje pronalaženje sebe u tekstu i promjenu perspektive, dakle prepoznavanje ne staje na tome da čitatelj uoči analogiju s fikcionalnim svijetom, nego nužno vodi refleksiji o sebi kroz izmijenjenu perspektivu.

Konkretnije, Felski napominje da prepoznavanje ima „zbunjujuću i paradoksalnu narav” jer „jednim odlučnim potezom povezuje sličnost i različitost” (Felski 2016:

41). Prepoznavanje se „odnosi ne samo na prethodno poznato, nego i na ono što postaje poznato. Nešto što se možda osjećalo na nejasan, difuzan ili polusvjestan način sada poprima razgovijetan oblik, pojačava se, povećava, ili iznova postaje vidljivo. U pokretnoj međuigri izvanjskosti i unutarnjosti, nešto što postoji izvan mene nadahnjuje prerađen ili promijenjen pojam mene same” (Felski 2016: 41). U tom smislu književna djela „pružaju nove načine gledanja, trenutke povišene samospoznaje, alternativne načine onoga što Proust naziva čitanjem sebe. Ponovno upoznavanje može biti način svježeg upoznavanja, a prepoznavanje nipošto nije istoznačno s ponavljanjem, samozadovoljstvom i balastom poznatoga” (Felski 2016: 69). Prepoznavanje stoga služi kao refleksivan most između čitatelja, fikcionalnoga svijeta knjige i svijeta koji ih ukupno okružuje.

Široka definicija otvara nam mogućnost da obuhvatimo raznolike odnose čitatelja i teksta jer „književno područje na nebrojene načine ilustrira koliko je [prepoznavanje] složeno kao iskustveni način i analitički koncept. (...) Ne opažamo vidove sebe u književnim djelima zbog toga što su ta djela riznice nepromjenjivih istina o ljudskom bitku, kao što to konzervativni kritičari vole tvrditi. Prije je slučaj da svaki bljesak prepoznavanja poniče iz međuigre tekstova i promjenjivih vjerovanja, nadanja i strahovanja čitatelja, tako da će se uvidi stečeni iz književnih djela dramatično razlikovati kroz prostor i vrijeme” (Felski 2016: 68).

Da bi se međuigra teksta i čitatelja ostvarila, potrebno je ipak da književni tekst ponudi potencijal za koji se čitatelj može primiti. Stručne analize romana mogu u tom vidu ukazati na formalan potencijal djela koji se potom ostvaruje u interpretaciji neprofesionalnih čitatelja. U slučaju analize romana *Zločina i kazne* naročito su važna dva pojma: *antinomija* i *polifonija*. Woodin Rowe navodi da je „antinomija, koja se može ukratko definirati kao proturječje dvije očito ispravne ideje, bitna karakteristika svijeta Dostojevskog” (Woodin Rowe 1972: 287). Nadalje navodi dva čimbenika koji u tom romanu pojačavaju antinomiju: prvo, „mnogi likovi romana su antinomske mješavine” (Woodin Rowe 1972: 287) i, drugo, fokalizator romana je Raskoljnikov iako je pripovijedanje u trećem licu, zbog čega „čitatelj naslućuje blagu tenziju između onoga što mu je rečeno i onoga što bi se ustvari moglo događati. Od samoga početka čitatelj je i izvan i dijelom unutar Raskoljnikova” (Woodin Rowe 1972: 288). Woodin Rowe stoga se poziva na izjavu Philipa Rahva da je Dostojevski „prvi romanopisac koji je potpuno prihvatio i dramatisirao princip nesigurnosti ili neodređenosti u prezentaciji lika” (Woodin Rowe 1972: 292), a to vodi zaokruženim likovima i prikazu „emocionalne ambivalentnosti” (Woodin Rowe 1972: 293). Kod čitatelja je stoga moguće navedeno paradoksalno iskustvo prepoznavanja: oni se mogu istovremeno pronaći u liku i osjetiti zazor spram nje-

govih postupaka ili razmišljanja, a to ih vodi refleksiji i mogućem razumijevanju lika. Uz to, i samo stanje emocionalne ambivalentnosti nešto je u čemu se mnogi čitatelji mogu prepoznati.

Drugi autori također vežu *Zločin i kaznu* uz antinomiju koja se manifestira u strukturi romana i gradnji likova, a pojedini kritičari to vežu uz moralni razvoj likova (Wasiolek 1959: 136), kritiku znanosti i racionalnosti (Beebe 1955: 154), tradicionalni simbolizam (Gibian 1955: 981–992), simetriju likova, motiva i situacija (Niemi 1963: 312) itd. Te se interpretacije međusobno ne isključuju, a roman je i hvaljen zato što kroz antinomiju omogućuje različite perspektive o raznim psihološkim i društvenim temama.

Opažanja raznih autora o antinomiji mogu se bolje razumjeti u okviru Bahtinova pristupa Dostojevskom koji predstavlja kanonski temelj za akademsko tumačenje opusa Dostojevskog. Preciznije, fenomen antinomije dobiva puno značenje unutar Bahtinova koncepta polifonije. Bahtinova glavna teza u *Problemima poetike Dostojevskoga* jest da je Dostojevski „tvorac polifonijskoga romana. On je stvorio bitno novu romanesknu vrstu. (...) U njegovim se djelima pojavljuje junak čiji je glas izgrađen onako kako se gradi glas samoga autora u romanu običnoga tipa. Riječ junaka o sebi samom i o svijetu punovrijedna je koliko i obična autorska riječ; ona se ne podvrgava objektnom liku junaka kao jedna od njegovih karakteristika, kao što i ne služi kao širitelj autorskoga glasa” (Bahtin 2020: 10). Pritom junak nije „prirodna pojava koja posjeduje osobite i čvrste socijalno-tipične i individualno-karakterološke crte (...). Ne, junak zanima Dostojevskoga kao zasebna točka gledišta na svijet i na sebe sama, kao značenjski i vrednujući stav čovjeka u odnosu na se i na svoju okolinu” (Bahtin 2020: 49). U fokusu djelā stoga nisu socijalni uvjeti i karakterni tipovi, nego junakova *svijest*, *samosvijest* i „posljednja junakova riječ o sebi samom i o svom svijetu” (Bahtin 2020: 49). Junakovo viđenje i govor su nam, pak, relevantni jer prenose određene *ideje* oko kojih se vrte i radnja romana i introspekcija likova i čitateljska refleksija: „Istina o svijetu, prema Dostojevskom, neodvojiva je od istine ličnosti. (...) Osobni život postaje na svojevrsan način nesebičan i načelan, a više ideološko mišljenje – intimno osobno i strastveno” (Bahtin 2020: 77).

U ovom okviru važno je naglasiti tri Bahtinove ideje: prvo, da romani Dostojevskoga (među njima i *Zločin i kazna*) ne prenose jedinstvenu filozofsku ideju, nego da prenose splet različitih ideja koje se promišljaju i sučeljavaju kroz polifoniju glasova. Drugo, promišljanje ideja nije apstraktna intelektualna aktivnost, nego su ideje neizbježno vezane za konkretnu egzistenciju pojedinaca. Treće, junak je romana subjekt, slobodan i od autora (jer nije nositelj njegovih ideja) i od svojega društvenog konteksta (jer, unatoč svim nedaćama, njegovo mišljenje i djelovanje

primarno je određeno idejama, a ne spletom okolnosti).

U tom smislu nije čudno što su likovi u romanima Dostojevskoga izrazito refleksivni, da su skloni kršenju društvenih normi i da ih pripovjedač prati bez prosudbe i moralne osude. Daphna Erdinast-Vulcan u svojoj sintezi Bahtinovih pristupa Dostojevskom stoga ističe *transgresiju*, napuštanje sigurnih granica doma i zalazak u slobodni, ali neizvjesni i osamljeni prostor (Erdinast-Vulcan 2015: 70). Transgresivni junaci otvaraju čitateljima poseban prostor etičkoga preispitivanja jer čine radnje na kakve se čitatelji ne bi sami odvažili, ali koje upućuju na ideje i dvojbe kakve čitatelji mogu prepoznati (Erdinast-Vulcan 2015: 76). Na sličnom je tragu i Jemeljan Hakemulder koji svojim empirijskim istraživanjem čitatelja testira hipoteze o etičkom učinku književnosti (Hakemulder 2000: 1–25), među ostalim i teze da dvosmislenost etičkih pozicija potiče etičku refleksiju i da distanca od fiktivnih događaja omogućuje pažljivije moralno promišljanje (Hakemulder 2000: 24). Transgresija se u *Zločinu i kazni* nadovezuje na emocionalnu ambivalentnost te vodi čitatelja van sigurnoga prostora ustanovljenih moralnih normi jer polifonijska forma romana ne osuđuje nikoga, nego čitatelju otvara slobodan (i potencijalno nelagodan) prostor za donošenje vlastitih sudova.

Što se ishoda istraživanja tiče, neprofesionalni čitatelji ni u jednom slučaju ne govore o strukturi romana, ne opisuju eksplicitno ni antinomiju ni polifoniju, ali u njihovu doživljaju djela možemo vidjeti da intuitivno razumiju te značajke romana i da putem njih ostvaruju odnos prema knjizi: 33 ispitanika (56,89 %) tako navode snažne emocije tijekom čitanja, 34 ispitanika (58,62 %) navode da ih je djelo potaknulo na refleksiju, a 30 ispitanika (51,72 %) direktno navodi osjećaj prepoznavanja u tekstu knjige (bilo kroz identifikaciju s glavnim likom, bilo kroz suosjećanje koje razviju spram lika unatoč neslaganju s njegovim činovima, bilo oboje).⁷ Svi ispitanici koji navode emotivnost i prepoznavanje referiraju se na glavni lik romana, a pritom je odnos prema njemu intenzivan, ambivalentan i refleksivan. Čitatelj R21 (M, 33, VSS) veže dojam djela uz *velika pitanja koja si je i sam postavljao* te ističe da *tjeskoba prelazi s lika na čitatelja*⁸, R65 (F, 48, SSS) ima *razumijevanje*

⁷ Treba upozoriti na metodološka ograničenja pri interpretaciji iskaza. Prvo, vrijedi uzeti u obzir da su ispitanici navodili svoje emocije, refleksiju i poveznice s osobnim životom kao odgovor na pitanje o općenitom dojmju i emotivnom doživljaju djela, što po sebi ne znači da preostali ispitanici nisu osjetili slično, nego to nisu smatrali primarnim dojmom o kojem žele razgovarati. Drugo, svrstavanje odgovora u određenu kategoriju također uvelike ovisi o interpretaciji podataka. Zbog jasnoće, pri zbrajanju podataka u obzir su uzeti samo navodi koji se direktno i nedvosmisleno odnose na emocije, refleksiju i prepoznavanje.

⁸ Parafraze ispitanika označene su kurzivom, a direktni citati su u navodnicima. Citati su transkribirani i uređeni tako da su izbačene poštalice i ponavljanja koji ne daju iskazu bitno značenje.

za glavnog lika i njegov sulud čin. R151 (F, 32, VSS) ističe „katarzični moment” koji „može biti jako mučan jer se možeš nekako poistovjetiti s likom, naravno ne u smislu da si i ti ubojica, ali možeš se dovesti gotovo do razumijevanja toga.” R35 (Ž, 20, SSS) za glavni lik tvrdi da je „lud dosta” i da se „uopće ne poistovjećuje s njim niti ga podržava”, ali ipak dodaje: „Morate ući u njegov mozak da bi skužili što on želi i što misli.” Ukratko, čitatelji se pronalaze, suosjećaju i razvijaju razumijevanje za glavni lik, ali se pritom i distanciraju od njega, bilo kroz osudu ili kroz sažaljenje. Raskoljnikov se stoga kao lik građen kroz antinomiju pokazuje idealnim za paradoksalno prepoznavanje koje često vodi razumijevanju. Valja spomenuti i pojedinačne slučajeve djelomičnoga ili arbitrarnoga prepoznavanja, npr. R179 koji se *kao Slaven može identificirati sa slavenskom dušom* ili R119 (M, 25, SSS) koji se, poput glavnog lika, zaljubio u Sofju Semjonovnu. Takva selektivnost potvrđuje pretpostavku da neprofesionalni čitatelji „svoja mišljenja izvode na temelju pamćenja nekih dijelova teksta” dok profesionalci „svoja mišljenja temelje na neposrednome uvidu u čitav tekst” (Škopljanac 2022: 4).

Ambivalentna identifikacija vodi etičkoj refleksiji kao ishodu čitanja. R152 (F, 30, VSS) navodi: „Dojmilo me se što sam prvi put promišljala o etici i moralu, da nije sve tako jednostavno, da postoje, ‘ajmo reći, dvije strane svake priče, da postoje neki događaji koji dovedu do određenog trenutka za koje ne možemo znati, ali ako gledamo samo završni trenutak, ne možemo donijeti pravednu odluku. Zato treba sve uzeti u obzir.” Čitateljicu R18 (F, 29, VSS) *mučila su velika pitanja kao Raskoljnikova*, čitateljicu R575 (F, 37, VSS) dojmilo se *koliko autor duboko prodire u svijest glavnog lika*. R151 navodi: „Ne mogu reći da me se u tom trenutku nešto dojmilo, imala sam 17 godina, možda me se dojmilo što mogu pročitati tako tešku knjigu. Kasnije kad sam se ponovo vraćala čitajući za druge stvari [za pripremu školske lekcije iz filozofije], dojmilo me se što je jako neiscrpan izvor za različite druge teme.” R283 (F, 34, VSS) ističe „velika etička pitanja u pogledu siromašne filozofske duše, moralna i društvena pitanja koja se postavljaju” te „općeljudsku patnju, pitanje, dilemu ili općenito ulogu koji se tako lijepo manifestiraju kroz konkretne ljude i neke vrlo dovitljive radnje, ne u smislu da poznajem takve ljude, nego mi je to dovoljno lako zamislivo, a objašnjava opće, svjetske, ljudske porive i razmišljanja.”

Pritom refleksija nije hladna intelektualna aktivnost, nego proces uz koji idu izražene, često nelagodne, ali ne nužno negativne emocije. Ispitanici koji spominju refleksiju redovito navode snažne emocije, među ostalima: *odbojnost, tjeskobu, začuđenost, paraliziranost, zapanjenost, katarzu, šokiranost, suosjećanje, grč, oduševljenje, zanos, užas, prosvijetljenost, sijaset emocija od adrenalina preko*

rezignacije i bijesa do empatije i apatije... To je u skladu s Bahtinovim uvidom da su ideje konkretne i intimne, pri čemu se i „prema Dostojevskom ideja može i mora ne samo shvaćati nego i „osjećati”” (Bahtin 2000: 83). S druge strane Bahtin u istoj prilici navodi da bi bio „glup sam pokušaj spajanja, na primjer, Raskolnikovljeve ideje koju mi shvaćamo i osjećamo (...) s njegovim zaokruženim karakterom ili s njegovom društvenom tipičnošću raznočinca 60-ih godina (...)” (Bahtin 2020: 83). No, kako vidimo, čitateljsko prepoznavanje u liku Raskolnikova uvelike se temelji na suosjećanju s njim kao ljudskim bićem, kao s nekim bliskim, ne tek kao s nositeljem određene ideje, a to ih prepoznavanje vodi etičkomu preispitivanju.

Također valja naglasiti da čitatelji navode samu refleksiju kao ono što im je ostavilo dojam, a ne pamte (ili ne navode) konkretne ideje ni dileme koje je roman otvorio ili načine kako im se perspektiva promijenila. R416 (F, 45, VSS) zorno navodi da je se čitanje romana dojmilo jer je to bio „prvi put tijekom školovanja da me djelo potaknulo na razmišljanje o svijetu, kako funkcionira svijet, ljudi, međuljudski odnosi. Zapravo, kako to povezujem sa svakodnevnim životom.” Pritom dodaje: „Nije mi sama radnja ostala u sjećanju, ni likovi, ali sjećam se osjećaja koji je izazvala.”

Kako Felski i pretpostavlja, prepoznavanje se kod ispitanika ne čini tek legitimnim iskustvom, nego i uvjetom da bi se otvorile etičke dileme i mogućnost promjene vlastite perspektive, a to se odražava i kod ispitanika koji se nisu prepoznali u tekstu. Sedam ispitanika (12,06 %) u iskazu ne navodi nijedan element prepoznavanja ni snažne emotivnosti u vlastitoj reakciji na tekst, a nijedan od tih dojmova nije vodio etičkoj refleksiji: troje ispitanika istaknulo je uzbuđenost kriminalističkom potkom romana, dvoje je imalo negativan stav o knjizi, a dvoje je imalo nerazrađen dojam djela. Najzorniji primjer daje R547 (M, 21, SSS) koji iznimno precizno pamti fabulu i detalje radnje, ali ne osjeća nikakvo prepoznavanje. Premda u početku kaže da se radi „o tematici da uvijek ima nade, da čovjek uvijek može izaći iz crnila i mržnje”, u ostatku dojma prevladavaju elementi koje nije mogao protumačiti: „Općenito me se dojmilo što Raskolnikov dosta pada u nesvijest. On je slab, dosta lagano postane bolestan, više puta samo padne u nesvijest kad se uzbuđi. Onda se probudi i ima dosta maničnih momenata. (...) Raskolnikov je cijeli lud, cijeli u svom filmu.” Uz to: „Dojmilo me se što ima neke čudne snove. (...) Pravo da kažem, san o konju nikad nisam razumio, bio je iznenađen, nadugo opisan, ali ne povezuje se ni s čim u knjizi. To mi je bio najčudniji dio knjige. (...) Taj lik [Svidrigajlov] na kraju počinu samoubojstvo, što mi je bilo jako čudno. (...) Nisam baš razumio koja je njegova svrha u knjizi. On dođe, kaže svoje i umre. (...)” Naposljetku, „knjiga je ekstremno puna opisa. Štoga se može opisati, opiše

se na dvije-tri stranice. Preskakao sam dosta stranica koje doista nisu važne. Kad Raskolnikov pogleda nešto, on to mora opisati. (...) Shvatio sam što želiš reći, ali zašto? Autor kao da je morao imati određeni broj riječi za napisati.”

Iz tog iskustva možemo iščitati implicitnu kritičnost spram Dostojevskoga, s čime bi se zasigurno složio Nabokov (2002: 67–77), no možemo uočiti da si čitatelj ne može protumačiti dijelove romana koji pretpostavljaju određeno emocionalno prepoznavanje stanja glavnoga lika. Ako čitatelj ne razvije razumijevanje za likove, njihove geste i postupci postaju patetični, motivi i razvoj radnje čudni, spajanje tragičnoga i grotesknoga nejasno, a opisi predugi. To se čini iznimno izraženim u slučaju ovoga romana gdje su likovi određeni antinomijom i polifonijom – tko u njihovu unutarnjem proturječju ne prepozna nešto sebi blisko, a pritom ne nađe oslonac u autoritetu autorskoga glasa, lako može zaključiti da su likovi naprosto apsurdni.

4. FORMATIVNOST AFEKTIVNOG ČITANJA

S obzirom na navedeni poticaj na promjenu perspektive, i s obzirom na to da je 49 ispitanika (84,48 %) prvi put čitalo roman u tinejdžerskim godinama, može se zaključiti da je čitanje *Zločina i kazne* bilo u većoj ili manjoj mjeri formativno čitateljsko iskustvo, što direktno spominje 17 ispitanika (29,31 %). O takvu značaju romana eksplicitno govori R513 (F, 42, VSS) koja navodi da je roman pročitala u jednoj noći, i to opisuje kao *jedno od najintenzivnijih čitateljskih iskustava*: „To je bio period kad sam bila tinejdžer, adolescent, bilo mi je psihički užasno teško. Dojmio me se način na koji je sve to stavljeno u jednostavne, performativne rečenice, ali sažete, nisu bile Kundera. Dostojevski me jako dirnuo, ali to je jedna od zadnjih knjiga koje sam na taj način čitala.” Kao emocije ispitanica navodi „očaj, užas, zanos. Osjećaj pripadanja i nepripadanja, odvojenosti i povezanosti s društvom, ali i s realnošću, s kućom, domom.” U ovom su iskazu prisutni brojni dosad navedeni elementi: čitljivost romana, prepoznavanje u proturječnom osjećaju (ne)pripadnosti, transgresivni osjećaj otuđenosti od realnosti i doma, izraženi afekt i formativna promjena perspektive u mladenačkoj dobi.

Naposljetku vrijedi obratiti pozornost na pitanje koliko je nastava književnosti utjecala na spomenute doživljaje *Zločina i kazne*, što je teško ustvrditi jer samo šest ispitanika eksplicitno govori o školskoj obradi knjige iako je sasvim vjerojatno da dojmovi ispitanika proizlaze i iz rada u učionici, a ne samo iz usamljenoga čitateljskog iskustva. U svakom slučaju, kao što je navedeno, izgledno je da se čitatelji ne

bi odvažili na čitanje toga romana da se on nije nalazio na popisu obvezne lektire, na što upućuje usporedba sa sličnim djelima koja nisu u lektiri. Nadalje, škola je očito ove učenike dovoljno disciplinirala i naučila čitanju da su savjesno i refleksivno pročitali opsežan roman poput *Zločina i kazne*. Pritom, sudeći po popularnosti i drugog klasika ruskog realizma, Tolstojeve *Ane Karenjine*, očito se radi o vrsti teksta koja po sebi iznimno dobro rezonira s učenicima u toj dobi⁹. R416 tako navodi da je to bio „prvi put tijekom školovanja da me djelo potaknulo na razmišljanje o svijetu” (dakle u drugoj polovici srednjoškolskog obrazovanja). R314 (F, 25, VSS) ističe: „Na lektiri smo se time bavili izuzetno dugo i detaljno, možda je to bio ključni moment u kojem sam vidjela koliko književnost može biti duboka, koliko se može razmatrati. To je bio ključni moment da na svoju listu [za odabir studija] stavim i književnost.” R179 navodi da su se djelom bavili kroz raspravu i debatu, ne kroz puko prepričavanje. Kao pozitivni dojmovi često se ističu poticaj na razmišljanje (što može uputiti na otvorenost nastavnika na dijalog s učenicima) i spoznaja koliko knjiga može biti kompleksna (što upućuje da je dijalog bio stručno vođen). Školski rad ističe i ispitanica R231 (F, 21, SSS) koja, dapače, ističe da je rasprava na nastavi ostavila jači dojam nego sama knjiga koju nije ni dovršila. Ako je nastava književnosti utjecala na dojam, to je očito činila kroz poticanje na razmišljanje i otvaranje dodatnih, ranije neprimijećenih slojeva značenja, a za pretpostaviti jest da je spoj slobodne diskusije i stručnoga vodstva vodio navedenomu dojmu. No ni takav pedagoški pristup nije dovoljan uvjet za ostvarenje dojma jer su također nužni spremnost učenika na čitanje lektire, zrelost za razumijevanje djela i adekvatan književni tekst koji je pitko napisan i koji ih navodi na prepoznavanje u tekstu. Pritom vidimo da se učenici ne će prepoznati tek u pričama koje doslovno nalikuju njihovoj svakodnevici, nego da mogu u vrlo različitim situacijama prepoznati vlastito stanje ili razumjeti stanje koje im je tuđe, a ipak blisko. Ovaj nas primjer naposljetku podsjeća da nije samo popularna književnost ta koja pretendira na čitkost, nego da i djela sa statusom visoke književnosti mogu biti čitka i uzbudljiva, što pogotovo u kontekstu lektire može biti značajna vrlina jer je čitljivost *Zločina i kazne* bitan faktor u činjenici da je najveći broj ispitanika odabrao taj naslov kao jedan od najdojmljivijih.

Zaključno, prepoznavanje i emotivan doživljaj romana, kakvi se inače vežu uz subjektivan laički doživljaj književnosti (Felski 2016: 26–27), u ovom su slučaju omogućili da se ostvare interpretacijski potencijal romana, kakav nalazimo u struč-

⁹ Među drugim najčešće odabranim lektirnim djelima nalaze se Camusov *Stranac*, Salingerov *Lovac u žitu* i Krležina drama *Gospoda Glembajevi*, što navodi na zaključak da lektira ostavlja najsnažniji dojam kod učenika starije dobi (3. ili 4. razred srednje škole) i u slučaju djela napisanih od razdoblja realizma nadalje.

nim analizama djela, i etička promjena perspektive, kakva se u istim analizama pripisuje romanima Dostojevskog. To su ujedno ishodi koji su većinu čitatelja naveli da odaberu *Zločin i kaznu* kao jedan od najdojmljivijih romana koje su čitali. U tom smislu neprofesionalni čitateljski iskazi daju za pravo profesionalnim čitanjima, no pritom do izražaja dolazi činjenica da su subjektivno prepoznavanje i naglašena emotivnost otvorili prostor za interpretaciju i refleksiju što bi izostalo u slučaju emotivno i subjektivno distanciranoga čitanja. Presnažno prepoznavanje u glavnom liku ipak utječe i na sužen doživljaj romana: čitatelji u svojim dojmovima govore isključivo o Raskoljnikovu, a povremeni spomen sporednih likova opet se veže za njihovu funkciju u odnosu na glavni lik (lihvarka kao žrtva njegova ubojstva, Sonja kao njegova ljubav...). I to se može objasniti specifičnim karakteristikama romana u kojem je izrazito dominantna perspektiva glavnoga lika, a pritom „Raskoljnikovljeva monološka riječ zapanjuje svojom krajnjom unutarnjom dijalizacijom i živim osobnim obraćanjem prema svemu o čemu on razmišlja i što govori” (Bahtin 2020: 229). No unatoč fiksiranosti na glavni lik, ispitanicima u pamćenju ne ostaju samo narativno značajni fragmenti njegove sudbine (ubojstvo, priznanje, pokajanje), nego i brojni drugi, marginalni, naizgled manje bitni fragmenti romana: „epizoda sa zombi-apokalipsom” (R21), skrivanje krvave čarape (R35), odnos lika prema studiju (R65), šetnja ulicom (R112: „Ulicom koju sam zamislila kao kamenu, da ima kameni most, a to je doslovno jedina slika koju imam.”), Marmeladov koji pije jer želi dvaput jače patiti (R241), neobična veza Raskoljnikova i Sonje (R245: „Njegovi postupci nisu bili jasni, barem ne meni jer to nije isto izražavanje ljubavi kao u današnje vrijeme.”), uspon stubama prije ubojstva (R224, R305, R446), san o mučenju konja (R18, R547), emotivnost razgovora Razumihina i Raskoljnikova u mračnom hodniku (R591)... Nije moguće zasad objasniti zašto su čitateljima u pamćenju ostali baš ti fragmenti, a ne neki drugi. No i tu možemo svjedočiti slobodi neprofesionalnih čitatelja da pamte i navode elemente teksta bez potrebe za zaokruživanjem dojma ili logičkim objašnjenjem.

5. ZAKLJUČAK

Činjenica da hrvatski čitatelji najčešće biraju *Zločin i kaznu* kao najdojmljivije djelo koje su pročitali govori nam nekoliko stvari o tome kako književni tekstovi ostvaruju dojam. Prvo, sustav obvezne lektire zaslužan je za to da je velik broj ljudi pročitao ovu knjigu. Drugo, pitka forma zaslužna je za to da je većina tih čitatelja doista dovršila čitanje i ostala pod dojmom. Naposljetku, antinomija likova i polifonija romana za-

služne su za to što su se čitatelji prepoznali, emotivno doživjeli roman i dobili poticaj na etičku refleksiju, a što je također vezano uz zrelost i otvorenost mladih čitatelja na učinak djela. Dok su lektirni sustav i pitkost teksta nužni uvjeti da se roman uopće pročita, intimno blizak sadržaj djela i emotivna spremnost čitatelja čine se ključnima za dugotrajno pamćenje romana kao jednog od bitnih, često i formativnih djela. Potrebna je dodatna analiza istraživačkih podataka da bi se moglo reći vrijedi li taj zaključak i za ostala djela, no u svakom slučaju pokazuje se da je prepoznavanje kao laička metoda čitanja ne samo zastupljena, nego ključna i za intimno vezanje s romanom i za tumačenje interpretacijskog potencijala romana kako ga određuju stručne analize.

Neprofesionalni čitateljski dojmovi također nas upućuju i na određene elemente teksta koji mogu testirati profesionalne opaske ili nas uputiti na zanemarene aspekte romana. Čitljivost romana upućuje na poveznicu djela s popularnim žanrovima, što se čini manje zastupljenom temom u profesionalnom pristupu Dostojevskom. Nadalje, značaj prepoznavanja upućuje nas na to da karakteristična gradnja likova čini snažnu okosnicu ovog romana, dok su drugi elementi (npr. stil pisanja ili širi svijet romana) rubni i stoga skoro nikad nisu izdvojeni kao nezavisni izvor čitateljske fascinacije. To ujedno čini ovaj roman izrazito pogodnim za individualno prepoznavanje u tekstu. U tom vidu čitateljski doživljaji Dostojevskog kompatibilni su sa zaključcima Rite Felski, ali vežu se i za širi suvremeni pristup književnosti koji je blizak filozofskoj hermeneutici (Meretoja 2015: 26), pristup koji pronalazi svoje mjesto „nakon dugog perioda kojim su dominirale formalističke i tekstualne koncepcije književnosti” i koji „premješta fokus s tekstualnosti na iskustvenost i afektivnost kao ključne značajke književnosti i drugih umjetnosti” (Meretoja 2015: 26). Premda u ovom radu nije bilo potrebe za širim razvojem književno-hermeneutičkog okvira, u budućim analizama vrijedi imati tu tendenciju u vidu kao pogodan izvor za teorijski okvir upravo za tip djela čije je tumačenje teško ostvarivo bez uzimanja u obzir subjektivnih i afektivnih aspekata čitanja.

No čitateljski iskazi ipak najviše govore o onome što smo dosad najslabije poznavali – o samim neprofesionalnim čitateljima. S jedne strane u iskazima možemo pronaći jasne tragove društvenih ili psiholoških utjecaja na dojam: školske smjernice u analizi djela vezane su za same tvrdnje o djelu, popularne narativne matrice vode osjećajima napetosti i uzbuđenja, a mladenačka autorefleksija može se povezati s prepoznavanjem u mučnim pitanjima protagonista. No ipak u skoro svakom dojmu prisutan je i tajnoviti čimbenik koji ne možemo jasno objasniti tekstem ni kontekstom: snažno upamćeni materijal od kojeg je građen peterburški most, ruganje Raskoljnikovu koji stalno pada u nesvijest, suosjećanje za lihvarčinu sestru koja je također stradala (što

je velika većina drugih ispitanika neobjašnjivo zaboravila)... Svaki čitatelj preuzima neki značenjski višak romana i za njega veže svoje iskustvo i senzibilitet, i to na načine koje nije moguće sasvim objasniti ni njima samima ni istraživačima. No nije ni potrebno objasniti sve načine na koje se književni tekst rastvara u procesu čitanja. Nekad je dovoljno utvrditi da se taj proces doista odvija i da se iz njega može mnogo naučiti o čitanju, čitateljima i književnosti.

LITERATURA

- BAHTIN, Mihail. 2020. *Problemi poetike Dostojevskoga*. Prev. Zdenka Matek Šmit i Eugeniya Čuto. Zadar: Sveučilište u Zadru.
- BEEBE, Maurice. 1955. „The Three Motives of Raskolnikov: A Reinterpretation of Crime and Punishment”. *College English* 17, 3: 151–158.
- DOSTOJEVSKI, Fjodor Mihajlovič. 2003. *Zločin i kazna*. Prev. Zlatko Crnković. Zagreb: Školska knjiga.
- ERDINAST-VULCAN, Daphna. 2015. „From Representation to Performance: A Bakhtinian Perspective on Literature and Ethics”. *Values of Literature*. Ur. Hanna Meretoja, Saija Isomaa, Pirjo Lyytikäinen i Kristina Malmio. Leiden i Boston: Brill Rodopi: 189–205.
- FELSKI, Rita. 2016. *Namjene književnosti*. Prev. Vladimir Cvetković Sever. Zagreb: Jesenski i Turk.
- FLAKER, Aleksandar. 1970. „Prijevodi s ruskoga i hrvatska književnost 1836–1892”. *Hrvatska književnost prema evropskim književnostima*. Ur. Aleksandar Flaker i Krunoslav Pranjić. Zagreb: Liber: 259–281.
- GIBIAN, George. 1955. „Traditional Symbolism in Crime and Punishment”. *PMLA* 70, 5: 979–996.
- GUILLORY, John. 1993. *Cultural Capital. The Problem of Canon Formation*. Chicago i London: The University of Chicago Press.
- HAKEMULDER, Jémeljan. 2000. *The moral laboratory : experiments examining the effects of reading literature on social perception and moral self-concept*. Amsterdam i Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- HAMERŠAK, Marijana. 2006. „Osnovnoškolska lektira između kanona i popisa, institucija i ideologija”. *Narodna umjetnost* 43, 2: 95–113.
- KVAKA – URED ZA KREATIVNU ANALIZU. 2023. „Istraživanje za ZNK HGK i HGK u povodu manifestacije Noć knjige 2023. g.”. *Kvaka.com.hr*. URL: https://prijava.nocknjige.hr/datoteke/202304210844400.Noc_knjige_Kvaka_Istrazivanje_2023.pdf (25. travnja 2023.)
- MAGUIRE Muireann. 2012. „Crime and Publishing: How Dostoevskii Changed the British Murder”. *A People Passing Rude: British Responses to Russian Culture*. Ur. Anthony Cross. Cambridge: Open Book Publishing: 149–162.
- MATIJAŠEVIĆ, Željka. 2011. *Uvod u psihoanalizu: Edip, Hamlet, Jekyll/Hyde*. Zagreb: Leykam International.
- MERETOJA, Hannah. 2016. „A Sense of History – A Sense of the Possible: Nussbaum and Hermeneutics on the Ethical Potential of Literature”. *Values of Literature*. Ur.

- Hanna Meretoja, Saija Isomaa, Pirjo Lyytikäinen i Kristina Malmio. Leiden i Boston: Brill Rodopi: 25–47.
- NABOKOV, Vladimir. 2002. *Lectures on Russian Literature*. Boston: Mariner Books.
- NIEMI, Pearl C. 1973. „The Art of ‚Crime and Punishment’”. *Modern Fiction Studies* 9, 4: 291–313.
- OKRUGLI STOL. 2021. „Dostoevsky in the Twenty-First Century”. *Umjetnost riječi* 65, 3–4: 255–276.
- OSTOJIĆ, Luka. 2022. „Politika nastave književnosti na prijelazu iz SFR Jugoslavije u Republiku Hrvatsku”. *Metodički ogledi: časopis za filozofiju odgoja* 29, 2: 101–125.
- ROWE, W. Woodin. 1972. „Dostoevskian Patterned Antinomy and Its Function in Crime and Punishment”. *The Slavic and East European Journal* 16, 3: 287–296.
- ŠKOPLJANAC, Lovro. 2014. *Književnost kao prisjećanje*. Zagreb: Naklada Ljevak.
- ŠKOPLJANAC, Lovro. 2022. „Izvještaj o istraživanjima recepcije književnosti kod neprofesionalnih čitatelja”. *Pamćenje o književnosti u svakodnevici*. URL: <https://pokus.ffzg.unizg.hr/wp-content/uploads/2022/01/Izvjestaj.pdf> (25. travnja 2023.)
- WARNER, Michael. 2004. „Uncritical Reading”. *Polemic: Critical or Uncritical*. Ur. Jane Gallop. New York i London: Routledge: 13–39.
- WASIOLEK, Edward. 1959. „On the Structure of Crime and Punishment”. *PMLA* 74, 1: 131–136.

**“YOU ARE NOT A MURDERER, BUT YOU CAN ALMOST UNDERSTAND HIM”:
THE NON-PROFESSIONAL READER RECOGNITION IN DOSTOEVSKY’S
*CRIME AND PUNISHMENT***

LUKA OSTOJIĆ

ABSTRACT

The qualitative research of everyday reading experience (with 650 participants) shows that Croatian non-professional readers choose Dostoevsky’s novel *Crime and Punishment* as one of the most influential literary works they have ever read. The aim of this paper is to contextualize and interpret this fact, with special emphasis on recognition as defined by Rita Felski. Felski claims that readers at the same time recognize both the familiar and what they see as different, but comprehensible, which leads them to the change of perspective and ethical reflection. In that sense, *Crime and Punishment* is very suitable because its protagonist is based on the principles of antinomy (Rowe) and polyphony (Bahtin), thus depicting emotional ambivalence and ethical dilemmas that can be recognized by a wide variety of readers. To conclude, *Crime and Punishment* is widely read and popular because it has been part of the school curricula for decades and because it is based on familiar patterns of crime fiction. However, recognition and ethical reflection make this reading experience impressive and formative.

KEYWORDS:

antinomy, crime fiction, non-professional readers, recognition, polyphony

